

"Hänna köm ägge bårte katta!"

DAUM-KATTA

OKTOBERBLAD FRÅN DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ, 1994

Möte med en katt.

Ett svängigt uteliv kvittar för DAUM-KATTA, som finner arkivet varmt, skönt och fullt av överraskningar. En s p ä n n a n d e tillvaro!

"Arkivsalen är himmelriket för oss kunskapstörstande västerbottningar och norrbottningar", säger DAUM-KATTA och putsar förnöjt sina morrhår. "Alla får naturligtvis inte ligga på en kudde som jag, men man kan ju alltid fråga efter en – eller om något annat angeläget. Personalen vill ju så gärna svara."

"Oktoberblad från DAUM var min idé", fortsätter katten självbelåtet. "Ett blad med torra bakgrundsfakta om DAUM och några egna och andras smakbitar därtill, nu när arkivet får så fina lokaler. Det måste ni berätta om! Alltså är vi till", säger katten och ser outgrundligt filosofisk ut.

Så, varsågod. Vi gav bladet namn efter idégivaren.

Personalen

"Hänna köm ägge bårte katta!" Jämför förklaringen i Magdalena Hellquiets bok, *Bättre grå kaka än ingen smaka*, Umeå 1986, s 184, "Om något som man länge och väl grubblat på slutligen får sin förklaring, kan man utbrista *Nö kom ägge bårte katta 'nu kom ägget ur katta'* (Piteå 4004 med flera nr, Vilhelmina)." Uttrycket, något varierande, finns belagt också på andra håll i Västerbotten och Norrbotten.

Liten bakgrund 1

DAUM och uppgiften

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM) ingår i myndigheten Språk- och folkminnesinstitutet (SOFJ). Till samma myndighet hör sju andra, mer eller mindre jämförbara arkiv i Lund, Göteborg, Uppsala och Stockholm.

Enligt sin arbetsordning har DAUM, statligt arkiv sedan 1971, till uppgift att samla in, bevara, bearbeta och utge material om svenskt, samiskt och finskt dialekt-, ortnamns- och folkminnesmaterial. DAUM har huvudansvaret för undersökningar i Västerbottens och Norrbottens län. (Se nedan förteckning över DAUM:s utgivning.)

Samlingarna består av både skriftligt material och bandinspelningar. Till arkivet hör också ett referensbibliotek.

Handschriftssamlingarna i A4-format av dialekter, namn (ortnamn, personnamn, växtnamn), folkvisan och folkmusik omfattar ca 100.000 blad. Uppteckningar av dialekter på kartotelekkort (16:0), ordnade sockenvis och i en alfabetisk samling, omfattar ca 300.000 blad. Uppteckningar och excerpter av namn på kartotelekkort (ortnamn, personnamn, växtnamn) uppgår till ca 500.000 blad.

En stor del av DAUM:s samlingar utgörs av inspelningar på rullband, kassettband och på senare tid också videoband. Samlingarna uppgår till ca 7.000 nummer.

För att komma åt samlingarna finns bl a ett topografiskt register (uppställt efter socknar och byar) och ett realregister (sakordsregister). Dataregistrering av samlingarna pågår.

DAUM välkomnar alla besökare till sina lokaler på Jägarväg 18 (ingång från parkeringsviden). Våra öppettider är måndag till fredag 10-15. Telefonnumret till expeditionen är 090/13 58 15, telefax 090/13 58 20.

Minnen i sommarvärmen.

DAUM i slutet av juli. Det är 27° i datarummet och tankarna fladdrar medan jag skriver in naturnamn i Vindeln från Jans låda med excerpter.

[—]

Jag var i Arjeplog första gången 1958, då jag arbetade på FFÖN, den institution i Umeå som föregick DAUM och som från början var inhyst på Länsmuseet. Jag var 23 år och hade läst engelska och nordiska språk i Uppsala. Jag ringde till Per-Uno Ågren och frågade om det fanns någon möjlighet att få arbete på FFÖN under sommaren, och jag anställdes för att vara medhjälpare till en man som hette Axel Ivarsson under en tre-veckors inspelningsresa till Arjeplog. Skellefteälven skulle regleras för kraftverksbyggen, och flera byar inom Arjeplogs socken skulle komma under vatten. Därför hade FFÖN fått pengar för att ta vara på folklore och dialekt inom socknen.

Så bilade vi så iväg längs Vindelälven och kom fram till Arjeplog via Gargnäs och Slagnäs. Axel Ivarsson, som då var i 35-årsåldern, lärde jag känna som en kunnig språkman. Han var bondson ifrån Ångermanland, och jag kom att beundra honom som intervjuare. Han hade lätt att få kontakt med alla, och han kunde ju ställa de rätta frågorna om allt som gällde jordbruk och skogsarbete. Vi inledde vår vistelse i Arjeplog med att gå i kyrkan, för att spana in några gamla, som Axel sa. Denna vackra träkyrka med predikstol i 1600-talsbarock. Så gick vi på besök på ålderdomshemmet, och vi gjorde våra första intervjuer.

Mötet med Einar Wallqvist, som var ute i byn och vallade sin hund. Hade aldrig förut hört en så ilsken ordväxling som mellan Axel och honom. Axel var fly förbannad på Einar Wallqvist som han menade hade påverkat våra sagesmän på ålderdomshemmet. Axel hade snappat upp att lappmarksdoktorn varit inne och pratat med åldringarna och sagt: "Nu kommer det ett par gubbar från museet i Umeå och ska spela in vad ni säger. Se nu till att ni bara berättar det som verkligen är sant." Och vem vågar då berätta om oknytt och skrömt.

Vi åkte ut i flera av byarna runt kyrkbyn, bl.a. till Buokt och Jutis. Särskilt minns jag en gammal ripjägare i Jutis, en by nära norska gränsen, ca 6 mil från Arjeplog. Thomas Wiklund hette han. Jag hade glömt hans namn, men jag gick in i DAUM:s arkiv och letade fram uppgifterna i mappen. Jag ska lyssna igenom bandet, men först ska jag berätta vad jag minns nu 36 år efter vårt besök. Han var i 80-årsåldern, och han bodde i en liten, spartanskt inredd stuga. Väggarna var fulla med tavlor, som han målat själv. Som pensionär hade han börjat måla i olja, och alla tavlorna föreställde scener ur älgjakten. Både jägare och älgar fanns med på hans tavlor. Flera av tavlorna hade pratbubblor, som berättade om jägarens förtjusning över den älg

som snart skulle fällas. Vi stannade hos honom hela dan, och han berättade för oss om sitt liv. Han var änkeman sedan många år. Hans ansikte var magert och färat, och hans vänstra hand saknade tre fingrar till följd av ett vådaskott någon gång på 30-talet. Doktor Wallqvist hade bara lyckats rädda två fingrar, men någon hade senare sagt till honom att flera fingrar säkert skulle ha kunnat räddas, om han hade kommit under riktigt sakkunnig vård. Efter denna händelse hade han gått och burit agg mot Einar Wallqvist. När Thomas Wiklunds son så var i 12-årsåldern och hade fått svår tandvärk, hade han sagt till sonen att de kunde fara de 6 milen ner till 'plassen' och låta doktor Wallqvist dra ut tanden, men om pojken ville så skulle han kunna försöka läsa bort tandvärken. Och ripjägaren hade skrivit några bibelord på en papperslapp och stoppat in i pojken mun. Tandvärken gick över, men några veckor senare hade pojken klättrat upp på ett berg i närheten men halkat och ramlat ner och slagit ihjäl sig. Denna sorg hade den gamle ripjägaren gått och burit på i hela sitt liv, och han hade tänkt att hade han inte gått och burit detta agg mot Einar Wallqvist, så skulle han aldrig ha försökt läsa bort tandvärken utan genast åkt ned till Arjeplog med pojken, och då skulle pojken inte ha halkat och slagit ihjäl sig.

Har nu letat fram en kopia av det band, där Thomas Wiklund berättar om att läsa bort tandvärk. Lyssnade också på hans jakthistorier. Han var verkligen en god berättare. Och Thomas Wiklund var en stark människa – det framgår tydligt av bandet. Trots den svåra sorgen efter sin son, som han delvis tyckte sig ha skuld till, var Thomas Wiklund en människa med obruten livsvilja och med ett stort mått av självförtroende, och på äldre dar tyckte han sig ha kommit tillbaka till gudstro och tro på ett liv efter detta.

Anders Lundström

Anders Lundström
Thomas Wiklund
1958

Liten bakgrund 2

Besökarna och meddelarna

Våra besökare har ibland anknytning till universitetsvärlden, framför allt till ämnen som nordiska språk, etnologi, finska och samiska. Det är studenter i allmänhet, det är forskare och specialister av alla de slag som bedriver studier i dialekter, ortnamn och folkläro. Men många besökare har också annan bakgrund. Ofta är det hembygdsforskare som söker uppgifter om hemsocknen. Och vi har mycket att visa. Ibland är det besökare som vet att någon släkting i berättartagen finns inspelad. Vi spelar upp. Eller man är bara nyfiken på om det finns något om hembyn i arkivet.

Dessutom: vi har mycket folkläro!

Samlingsarna växer år från år. Vi tar gärna emot både skriftligt och inspelat material (tal, sång och musik), liksom vi gärna tar emot tips på namn på personer som kan berätta om sitt liv, om minnen från gångna tider, om glädjeämnen men också om sådant som känns svårt, om framgångar och motgångar, om människan mot naturen och med, om bondeliv och stadsliv, om ödebygd och centralort, om gamla värderingar som bryts mot nya, om möten med främlingar och det främmande, om en ny tid - i hemmet, på arbetsplatsen, i samhället.

Vi vill för framtiden veta mer om alla sorts miljöer idag och i det förgångna.

Liten bakgrund 3

Lokalerna

Under våren och sommaren har besökare lagt märke till en väldig byggaktivitet i huset.

Stora skyltar har berättat att Olaus Forsberg AB svarat för byggenskapen. Husets ägare, Vasakronan, har nämligen låtit bygga om lokaler både åt Kronofogdemyndigheten, som håller till på plan 1 och 2, och åt DAUM som håller till på plan 3.

Vi får ännu finare lokaler än tidigare! Helt klara i november!

Födelse och dop

En befinnelse omintet kät,
Ett barn till, berömda Gud, Himmel och Jord
och så på sin egen fötelse, efter sin gämnliga vilja
den att vi ska bli gämnliga och bli gämnliga till
Guds och Jorden och alla andra som
gämnliga vilja, att den ska bli gämnliga
och så på sin egen fötelse, efter sin gämnliga vilja

Under kudden, där barnsängskvinnan skulle ligga, brukade mamma lägga ett "gusalbsla" eller en "gusalbsbok" (En bok med religiöst innehåll, vanligen bibeln, psalmboken, katekesen eller postillan.). Detta för att inlet ont skulle komma åt henne.

Mannens byxor skulle läggas ovanpå sängen, där barnsängskvinnan låg, så fick hon kraft och styrka under de väraste stunderna.

När barnet var framfött, skulle man läsa "Fader vår" över det, så att vittra icke kom och bytte till sig det, så att det blev en "borlbyting" ("Borlbytingarna" säger vittra).

Här ha de förr brukat se efter om barnet varit utan "födelstäckla", genast det varit framfött, och om de då hittat några rådana, ha de tvättat bort dem med "nauvblon" (blod från nauvsträngen.).

När barnet skulle badas, fick icke hatten vara inne.

Innan badvattnet slogs ut, brukade mamma stoppa en ildbrand ned i det, så att inlet ont skulle komma åt barnet.

Här är det brukligt än idag, att man bär god mat åt barnsängskvinnan. Förr brukade vi vanligen bära en soppa.

Pappa brukade ge barnen nöddopet genast efter födelsern, så att vittra icke skulle ha någon makt med dem.

Vi brukade försöka få barnen döpt så fort som möjligt. Modern kände sig icke lugn, förrän barnet var döpt.

Vanligen hade vi ingen särskild dopklänning på barnet, endast ett lakan omkring det.

"Storgumora" bar barnet. Vanligen hade vi två till fyra par "faddara"

Genast efter det ett barn var fött, blev gårdsfolket bjudna på "väsöla", som bestod av kaffe och bröd.

"Faddara" blevo efter dopet bjudna på "faddaröla", som bestod av kaffe och bröd samt brännvin. "Faddara" gav då barnet en gåva, en krona eller mera.

Tre till fyra veckor efter det barnet blivit född, skulle modern kyrktagas, "igenläsas". Hon fick inte gå utom hemmet eller hälsa på någon, innan hon blivit kyrktagen. Hon fick inte ligga tillsammans med gubben, innan prästen "igenläst" henne.

Då barnen varo "kinkiga", brukade de ha någon "klok gumma", som drog det genom jorden tre torsdagkvällar efter varandra.

Om en kvinna blev rädd, innan hon var halvgätt, så fick barnet "födelsefläcka". Kom hon ihåg hur hon var, genast hon blev rädd, så gick "födelsefläcken" bort.

Jag har en stor svart födelsefläck under armen, och det fick jag, därför att mamma blev rädd för en hund, som strök under armen på henne.

Vi brukade smörja tjära och sätta dit den på bröstet, där vi skulle vänja av barnen. Vanligen vände vi av dem, då de varo 1½ till 2 år gamla. Ju längre ett barn fick "ug", (dia) ju längre fick man vara fri (Icke bli havande).

Dagesman: Bondkvinnan Maria Eriksson, född i Forsmark, Stensels socken år 1851

Upptecknare: Nils Eriksson, Skansholm 1933

Utdrag ur: DAUM acc 5022
ULMA acc 6483d

Kloka gubbar

I Stensels socken fanns en klok gubbe, som de kallade Nickopon. Han kunde t.o.m. göra operationer. Han opererade en gång min farmor, som hade en stor växt på ena axeln. Hon gick den nio mil långa vägen till Stensels. Nickopon skar bort växten, som var stor som ett manshuvud och vägde sju skålpund.

När han opererade farmor, skar han upp skinnat och den hinna, som omgav växten, och k n o g a d e (tryckte lös den med tummarna) lös den. Någon men av operationen fick ij farmor. Redan dagen därpå började hon återresa.

Dagesman: Poststationsföreståndaren J P Dahlberg, Skansholm, född i Tjäl, Vilhelmina socken år 1875

Upptecknare: Nils Eriksson, Skansholm, 1945

Utdrag ur: DAUM acc 5039
ULMA acc 17615

Sámejiella, árbevierut ja báikenammadutkan.

Rubriken är skriven på nordsamiska och betyder *Samiskan, traditionerna och ortnamnsforskningen*. Om du försökte läsa orden och inte hoppade över dem, så har du tagit de första små stegen på väg till kunskap om en av de kulturer som tillhör DAUM:s verksamhetsfält. Du befinner dig i så fall också i gott sällskap med andra nybörjare i samiska, nämligen personalen vid arkivet, som sedan ett år läst samiska i en intern kurs, som vi samlas till några gånger i månaden.

Norrbottensfinskan och de samiska varieteterna i Sverige och de ortnamn och folkliga traditioner, som hör samman med de två befolkningarna i Norrland, skall således vara föremål för insamlingsarbete, arkivering och materialbearbetning vid arkivet. Det sker också, men det säger sig självt att så omfattande uppgifter - i varje fall i fråga om insamling - inte kan bli effektiva med de få tjänster arkivet har. Arkivets arkivarietjänst med samisk inriktning betyder givetvis mycket, men någon arkivare med kompetens i finska finns inte. Den som vill bidra till samlingarna genom att skänka skrivna dokument, ljudband eller annat material bör i alla fall veta att allt blir arkiverat på ett mycket betryggande sätt.

En sätt att trots allt föra arbetet med finskt och samiskt arkivmaterial vidare, är att utföra t.ex. materialinsamling inom ramen för projekt. Vid institutionen för samiska vid Umeå universitet fick man för några år sedan medel till ett flerspråksprojekt i Torne lappmark och angränsande områden. För de undersökningar av samiska, finska och svenska dialekter (överkalixmål), som ingick i projektplanen och som tre doktorander engagerades i, spelades flera hundra band in, försågs med innehållsprotokoll och arkiverades vid DAUM.

Studieförbundet Vuxenskolan, som för några år sedan hade ett projekt kallat *Sameland i förvandling*, lät arkivera inspelade band och fick för övrigt också bistånd vid utarbetande och utgivning av en projektbok med samma namn. Fler exempel på fruktbart samarbete mellan arkivet och externa krafter kunde nämnas.

För de samiska ortnamnens del har Lantmäteriverkets långsiktiga plan för revidering av kartornas samiska namnmaterialet stor betydelse. Betydelsen ligger mer i den inspiration som vi känner inför möjligheten att få se namnen återställda i tydligt skick på kartorna, än i en finansiering av företaget. DAUM förväntas nämligen inom givna ramar tillhandahålla reviderade namnlistor. Det är hittills namnen på fjällkartorna ned till och med Jokkmokk, som har behandlats. Fjällkartor med samiska namn i gällande ortografi finns utgivna för tornesamiskt område.

Ortnamn har alltid intresserat människor. Det gäller även samiska namn i den samiska befolkningen. Många enskilda samer är också "namnkunniga". I Malå, Arvidsjaur och Vilhelmina utförs arbetet med samiska ortnamn i mer formaliserade former.

Här i Umeå ger behovet att analysera samiska namn åt Norrländsk Uppslagsbok en hel del inspirerande arbete.

Olavi Korhonen

Liten bakgrund 4

Samiskt material

Det samiska materialet på DAUM är rikligt och omfattande. Det består av rullband, kassetband, grammfonskivor, videogram, uppteckningar och fotografier med samiska sagesmän.

Materialet omfattar de traditionellt samiska näringarna renskötsel, jakt, fiske och slöjd men också traditionell samisk folktro, religion och jojk mm. Även ämnen som berör det moderna samhällets påverkan på den samiska kulturen finns representerade i materialet, t ex Tjernobylylyckan och dess konsekvenser för samerna. I materialet ingår också en deposition av inspelade rullband från Sameinstitutet i Kautokeino i Norge. DAUM har i sina samlingar också ett antal böcker och uppsatser om samerna. Hela det samiska språkområdet, nordsamiska, lulesamiska, och sydsamiska finns representerat i DAUM:s material.

På 1950-talet gjorde den samiske forskaren och professorn Israel Ruong ett antal inspelningar på band med samiska sagesmän, ett material som finns på ULMA i Uppsala. DAUM får kopior av detta material och arbetet med att innehållsregistrera dessa band både för ULMA:s och DAUM:s räkning pågår för närvarande och utförs av den samiska arkivarien på DAUM. Vidare arbetar den samiska arkivarien med en sammanställning av lulesamiska texter som ska ges ut i bokform av DAUM.

Linné och växtnamnet missne.

När Linné under sin Lapplandsresa 1732 red upp mot Lycksele och närmade sig Tegsnäset, antecknade han i sin dagbok ett västerbottniskt växtnamn som då var nytt för honom och för alla som bodde söder om Västerbotten. Men tack vare den dagboksanteckningen finns namnet numera i alla svenska floror (men på en annan växt än den Linné antecknade!). Så här gick det kanske till.

I myren intill vägen växte det vattenklöver (*Menyanthes trifoliata*), och av en ortsbo fick Linné veta lite om växten: de kallade den missne, och om roten fick han höra att "de mala och blanda brödet och koka med bär till moos, men är betsk".

Men i Västerbotten och Norrbotten har man av gammalt sagt *missne* om både vattenklöver och kallan (*Calla palustris*) – de är ju snarlika och har båda långa, grova rötter eller jordstammar. Lustigt nog har det blivit så i våra nutida floror att *missne* är namnet på *Calla palustris* och inte – som på Tegsnäset – på *Menyanthes trifoliata*, som ju heter vattenklöver i flororna.

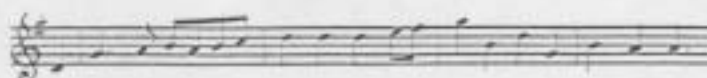
Missne ingår i ett inte obekant ortnamn, *Missenträsk*.

Sigurd Fries

Illustrator: Margit Wennstedt

Musik under arbetet.

Jag har sedan den första augusti varit anställd här på DAUM. Min huvudsakliga syssla är att ta hand om allt som har med musik att göra. Jag började min allra första arbetsdag med att gå igenom bandjournalerna för att komplettera ett register över arkivets folkmusikinspelningar. Det sista bandprotokollet i det här registret gällde band 3592, en intervju gjord 1980. Märkligt att det skulle gälla just det här bandet eftersom jag själv deltog vid den här inspelningen, antagligen endast med diverse instämmande läten och stolknarr. Jag följde med som fiolspelare och i viss mån som vägvisare vid dansforskaren Kicki Nilssons dokumentationsexpedition. Min uppgift var att beledsaga eventuella dansstegsdemonstrationer med passande musik och att med gamla låtar få igång minnena. Ett besök som jag kommer ihåg mycket väl var hos en tant någonstans i Åseletrakten. Hon skulle förevisa gammpolskesteget och svävade runt golvet i det närmaste viktlös liksom en bomullstuss. Efter uppvisningen återtog hon skepnaden av en gammal tant. Det var som om den här oväntade lättheten och rörligheten motsvarade hennes obrutna inre. Den unga flickan hade gjort sig synlig för en kort stund.

Efter att ha blivit påmind om dom här inspelningsresorna så bläddrade jag vidare i journalerna. Några minuter senare blev jag överraskad igen. Här var det jag själv som var intervjuoffret. Att bland alla dessa tusentals sidor hamna direkt på sin egen lilla medverkan i det här kolossala materialet kändes mer än konstigt. Dessutom som start på den första arbetsdagen. Bladet var skrivet 1979 av folkmusikinventeraren Erik Petersen och redovisar i minuter och sekunder dom prov på garanterat omodern dansmusik som jag lyckades leverera den här dagen. Den ultramusikaliske Erik P. hade med sig sitt dragspel och ackompanjerade det hela på en gång utan att ha hört låtarna förut. Det var melodier som jag hade lärt mig av Olle Sjödin i Sörfors, Umeå. Under hans sista år i livet så spelade vi ganska flitigt tillsammans. Han försökte påminna sig om dom låtar som han hade på sin repertoar under 1910-20 talet då han spelade en hel del på baler och bröllop på olika platser i Norrbotten.

Olle hade bl a varit rallare, anläggare och ombudsman för Syndikalisterna. Han berättade på ett levande sätt minnen från sitt händelserika liv. Sångertal ingick helt naturligt i hans sätt att uttrycka sig eftersom han var så hemmastadd i rim och versmått. Ca 500 visor hade han diktat, ett inte alltid ofarligt intresse. En gång fick han sparken

från ett järnvägsbygge p g a en visa som behandlade missförhållanden. Visan blev snabbt populär bland arbetslagen utefter banan men upphovsmannen blev spårad och Olle fick gå. Tyvärr så behöll han sällan sina alster. Det var ofta tillfällighetsdiktning i samband med olika begivenheter. Det gällde att vara snabbtänkt. En gång diktade han ett poem i sista minuten, begravd under kläder i ett kapprum. Hans visor var omtyckta. Vid ett besök i Luleå upptäckte han att man sålde en av hans visor som skillingtryck utan namn på författaren.

Man kunde alltså få sparken för att ha diktat en visa men att spela fiol var inte helt ofarligt det heller. Olle var tingad till att spela på en dans någonstans vid Torne älv. När han kom fram så låg dansbanan och flöt ute i älven. Laestadianerna hade varit framme! Hade jag kommit lite tidigare så hade dom kastat i mig också, sade Olle. Rallarna var Den Nya Tidens Män och fromhetsivrarna ute i dom grå byarna såg inte med blida ögon på främlingarnas försök att ändra tingens ordning. Rallarna kunde t ex hitta på att samla ihop pengar så att flickorna skulle få klackade skor. Inte skulle flickstackarna behöva dansa i näbbkängor! Olle berättade om en pojke som inte kom någon vart med sitt musikintresse p g a föräldrarnas "renlärighet". Rallarna tog tag i saken, hjälptes åt med pengar, beställde en fiol på postorder och sedan fick pojken gömma sitt instrument i en lada där han i hemlighet fick sitta och öva.

Det var den här tidens dansmusik som Olle och jag satt och gnisslade fram. Jag försökte hänga med så gott det gick, inläringen skedde i fullt tempo. Olle hade skadat stråkarman så rätt var det var så började han tralla istället. Tyckte han att jag fegspelade så stampade han och ropade "Rallartakt! Rallartakt!" Det liknade nog inte det man kallar för ljuv musik men roligt hade vi. Den enklaste lilla truddilutt fick en betydelse på något sätt. Svårförklarligt. Kanske är det fråga om ett mänskligt och historiskt sammanhang. Hur som helst så bandades iallafall mitt framförande av Olles gammibitar. Det var ganska jobbigt att bli förevigad på det här viset för tid och evighet, jag ville ju få det hela så korrekt som möjligt.

Representanten för Arkivet lättade i alla fall upp det hela med sitt dragspel. Han träffade sedan en kompis som hade varit i Ungern. Hon hade lärt sig en bra låt av några gamla gubbar och sedan lyckats hålla den i huvudet under den långa tågresan hem. Hon spelade glatt upp sitt fynd för Erik Petersen som konstaterade att den hade han just spelat in i Sörfors. En riktig gammal luffarbit enligt Olle. Och det hade han nog rätt i.

Vad säger du till hästen?

Du talar med din katt och tror att han möjligen vet vad han heter. Du lägger huvudet på sned och säger *Kiss, kiss, kiss*. Då går han sin väg. Då tröstar du dig med att tänka: han är självständig. Han bryr sig inte om vad jag säger; så klokt av honom.

Med andra husdjur som vi umgås med är förhållandet lite annorlunda. Vi räknar med att en hund kan lära sig förstå somliga kommandoord och också följa dem: *Fot! Ligg!* osv. Och de flesta vet - i teorin åtminstone - hur vi får stopp på en häst, dvs med ett *Ptroo!* Många vet t ex också hur man smacker med läpparna för att förmå hästen att sätta i gång igen. Våra kommandon till husdjuren består alltså både av ord och olika sorters läten.

Någon ställer frågan varför man säger *Hömmä!* till hästen, när man vill att han ska gå bakåt. Ja, faktum är att man säger så på rätt många håll i Västerbotten (och ibland i Norrbotten). Det visar en titt i arkivets material. Uttrycket finns belagt i Umeå, Vännäs, Nysätra, Löfvånger, Burträsk, Malå, Norsjö, Byske, Skellefteå. I samtliga fall anges ett ö-uttal. Med ä-uttal finns det också noterat i Nysätra, Löfvånger, Skellefteå också i Norrfjärden.

I Rietz, Svenskt dialektlexicon, en gammal men för det mesta pålitlig källa, finner vi *homma sej* 'flytta bakkdelen åt ena sidan; om hästar'. Vokalen kan variera lite grann. Uttrycket - också på sina håll med en mera allmän betydelse 'flytta sig till sidan; om människor', samt också 'vara hövlig' - förekommer över stora delar av Sverige. Som lystringsord för att styra hästen baklänges nämns dock endast Medelpad och Västerbotten.

På ordboksredaktionen till den moderna dialektordbok som nu så sakteliga är på väg i Uppsala, - Ordbok över Sveriges dialekter - meddelar en vänlig redaktör på min fråga att lystringsordet *Hömmä!* och liknande finns belagt i Ångermanland, Västerbotten och Norrbotten. Det tycks också finnas i Bohuslän men knappast i Medelpad. Den allmänna betydelsen 'flytta åt sidan' förekommer som sagt i så gott som hela Sverige.

Ordet finns i norskan och danskan och inlånat i finskan. Det anses av de flesta vara bildat till ett substantiv som är belagt i gamla norska och isländska källor och som fortfarande lever kvar i modern isländska: *höm*, ett feminint ord med betydelsen 'länd, bak (på en häst)'. Uttrycket *standa í höm* används på Island om hästar som - vana vid att alltid vara utomhus - vänder sina bakdelar mot ovädret. F.ö. känner vi igen ordet också i engelskans *ham*.

Vi kan alltså ganska säkert påstå att *Hömmä!* är mycket gammalt i språket och att i varje fall det ord som det är bildat till hör hemma i det gemensamma nordiska språket för ett och ett halvt årtusende sedan. Och det är ju inte så konstigt egentligen att ord som handlar om ett så viktigt husdjur som hästen har levt ett tryggt, oföränderligt liv genom det ena århundradet efter det andra.

Nu är det ju också klart att man inte använder eller har använt sig av samma utrop överallt när man vill få en häst att backa. Jag är t ex inte alls säker på att min barndoms värmländska hästar skulle förstå ett *Hömmä!* I Värmland hojtar man nämligen *Happa!* när man vill få hästen att gå bakåt – och det är fö också ett ord med gammal historia – eller helt enkelt *Åtter!* Men kanhända är hästar inte så kinkiga? Det räcker kanske med tonfallet och rycket i tömmen? Vad säger du till hästen?

Jan Nilsson

Torsten Oskarsson och
hästen Pia "skotar" virke i Malå.

Elvira Lundströms samling
(DAUM acc 5041)

Liten bakgrund 5.

Utgivningen

Många känner till DAUM utan ha – än så länge – hunnit hälsa på oss. Som framgår av DAUM:s boklista finns det många intressanta titlar och de har lockat läsare över hela Norden. Under hösten 1994 utkommer två nya böcker:

O.P. Pettersson, Lapplandsforskaren. Fem föredrag vid ett O.P. Pettersson-symposium.

Ake Hansson, Nordnorrländsk dialektatlas

Vidare planeras en ny upplaga av den alltid efterfrågade *Magdalena Hellquist, Bättre grå kaka än ingen smaka.*

I serien Övre Norrlands ortnamn, Norrbottens län kommer turen närmast till *Övertorneå kommun*. Författare är *Gunnar Pellijeff*. Boken beräknas vara färdig 1995. I samma serie, Västerbottens län bearbetas *Ortnamnen i Vindelns kommun*. Författare är *Jan Nilsson*.

Vidare planeras utgivning av *Samiska texter*, redigerade av *Inger Kuoljok*, och *Ordbok över Nysätra-målet*, utarbetad av *Astrid Lundgren*.

För att fira inflyttningen i de vackra, ombyggda lokalerna på Teg ges en byggjobbatt på 10% av alla redan utkomna titlar på DAUM:s boklista. Kom, ring eller faxa! Efter nyår blir det ordinarie priser!

OBS! 10% rabatt på angivna priser under november-december 1994!

SKRIFTER UTGIVNA AV DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I
UMEÅ (DAUM)

Priser inkl. moms. Frakt tillkommer.

Serie A. Dialekter

1. Evert Larsson och Sven Söderström, Hörsjömålet : ordbok över en sydvästerbottensk dialekt / på grundval av Evert Larssons samlingar ; utarbetad av Sven Söderström. - 2. uppl. 1980. **Pris 100:-**
2. Algot Hellbom, Äldre källor till Medelpads bygdemål. 1981. **Pris 50:-**
3. Olavi Korhonen, Samisk-finska båttermen och ortnamnselement och deras slaviska bakgrund : en studie i mellanspråklig ordgeografi och mellanfolklig kulturhistoria. 1982. **Pris 50:-**
4. Magdalena Hellquist, Abraham Abrahamsson Hülphers och folkmålen i Västerbotten : ett bidrag till dialektstudiets historia. 1984. **Pris 35:-**
5. Harald Fors, Ordbok över Öre-Långselemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1984. **Pris 100:-**
6. Harald Fors, Register till Ordbok över Öre-Långselemålet : en svensk dialekt i södra Lappland. 1985. **Pris 50:-**
7. Folkmålsberättelser från Västerbottens inland : inspelningar från Örträsk socken / utskrivna och kommenterade av Harald Fors. 1986. **Pris 50:-**
8. Margareta Svahn, Finnskägg, tåtel och sia : om folkliga namn på gräs. 1991. **Pris 150:-**
9. Staffan Wiklund, Våmarksord i lulemålen : en ordgrupp sedd ur informant- och intervjuarperspektiv. 1992. **Pris 150:-**
10. Jan-Olof Nyström, Ordbok över lulemålet : på grundval av dialekten i Antnäs by, Nederluleå socken. 1993. **Pris 150:-**

Serie B. Namn

1. Nordsvenska Ortsboöknamn / sammanställda av Lars-Erik Edlund. 1984. **Pris 125:-**
2. Lars-Erik Edlund, Studier över nordsvenska Ortsboöknamn. 1985. **Pris 125:-**
3. Else Britt Lindblom, Studier över önamnen i Luleå skärgård. 1988. **Pris 125:-**

Serie C. Folkminnen och folkliv

1. Phebe Fjellström, Väckelsen, folkmusiken och folkrörelserna. 1981. **Pris 35:-**
2. Visor i västerbottensk tradition / i urval av Alf Arvidsson. 1981. Slutsåld
3. Alf Arvidsson och Tone Dahlstedt, Vitra och bärnan : två studier i norrländsk folktro. 1983. **Pris 50:-**
4. Alf Arvidsson, Arbetslivets folktro : en sammanställning av traditionsmaterial från Övre Norrland. 1986. **Pris 50:-**
5. Carl Johansson, Mujto : minnen från jägar- och fiskartiden och den gamla renkonstens dagar. 1989. Slutsåld
6. Slatta fra Västerbotten : 415 spelmanslåtar från Västerbotten / samlade och kommenterade av Siw Burman och Gunnar Karlsson. 1987. **Pris 275:-**
7. Magdalena Hellquist, Bättre grå kaka än ingen smaka : ordspråk och talesätt i Övre Norrland. 1986. Slutsåld. (ny utg. planerad 1995)
8. Albin Edlund, Värleden : minnesbilder från Holmön. 1991. **Pris 100:- hft., 140:- inb.**

Serie D. Meddelanden

1. Tone Dahlstedt och Barbro Holmgren, Nordfinska evakueringen till Skelleftebygden 1944-1945 : de finska "koflickornas" vistelse i Sverige. 1979. **Pris 10:-**
2. Pirjo Rissanen, Samiskt fältarbete. 1981. Slutsåld

3. **Lillian Rathje**, Norrländsk folkmedicin : sammanställning av folkmedicinskt arkivmaterial. 1984. Slutsåld
4. **Sameland i förvandling**. 1986. Pris 100:-
5. **O.P. Pettersson**, Lapplandsforskaren. 1994 (klar i november 1994)

ÖVRE NORRLANDS ORTNAMN

Ortnamnen i Norrbottens län

- 3A Bodens kommun : bebyggelsenamn / av **Gunnar Pellijeff**. 1987. Pris 100:-
- 5 Haparanda kommun : bebyggelsenamn / av **Gunnar Pellijeff**. 1992. Pris 150:-
- 7A Kalix kommun : bebyggelsenamn / av **Gunnar Pellijeff**. 1980. Pris 50:-
- 7B Kalix kommun : naturnamn / av **Gunnar Pellijeff**. 1985. Pris 75:-
- 9A Luleå kommun : bebyggelsenamn / av **Gunnar Pellijeff**. 1988. Pris 100:-
- 11A Piteå kommun : bebyggelsenamn / av **Gunnar Pellijeff**. 1982. Pris 100:-
- 13A Överkalix kommun : bebyggelsenamn / av **Gunnar Pellijeff**. 1982. Pris 50:-

Ortnamnen i Västerbottens län

- 14A Vännäs kommun : bebyggelsenamn / av **Claes Börje Hagervall**. 1986. Pris 75:-

Skicka beställningen till:

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå
Box 4056

904 03 UMEÅ

TELEFON: 090-13 58 15

FAX: 090-13 58 20

En annan gång ett annat blad – i maj kanske eller i mars. Katten vet.

DIALEKT-, ORTNAMNS- OCH FOLKMINNESARKIVET I UMEÅ (DAUM)
Box 4056, Jägarvägen 18, 904 03 UMEÅ,
Tel Expedition och bibliotek 090-13 58 15
Telefax 090-13 58 20
Tf arkivchef 13 58 16
Arkivarier 13 58 17 (samiska), 13 65 33 (datorer), 13 65 63 (musik).

Illustrationen är hämtad ur *Bättre grö kaka än ingen smaka* av Magdalena Hellquist.